

Politikai jegyzetek

„MODELLVÁLTÁS”

— avagy merre halad a magyar kommunista világnézet

Andics Jenővel, az MSZMP központi „agit-prop” osztályának újonnan kinevezett vezetőjével 1988 június végefelé interjút készített a budapesti kormánylap.¹ Andics, aki a fiatalabb ideológus-gárda egyik felfelé ívelő csillaga, a Szovjetuniótól átvett „szocializmus-modell” válságát olyan határozottsággal vázolta, amilyenre eddig hivatalos oldalról nem, legfeljebb egy-két radikális reformkommunista részéről volt példa. Feltételezhető ezek szerint, hogy a szovjet modell csődje most a felsőbb körökben is uralkodó állásponttá vált. Mindenesetre érdemes Andics megállapításaiból néhányat részletesebben idézni.

„Ami ma napirenden van, *fejtette ki bevezetőben Andics*, az egy átfogó és radikális gazdasági és politikai modellváltás. Ennek döntő oka a szocializmus eddigi fejlődésében rejlik. Elsősorban abban, hogy Magyarországon a negyvenes évek második felében, s az ötvenes évek elején, elsősorban a szovjet mintát követve, egy olyan gazdasági-politikai modell alakult ki, amely számos feltételezésre épült, amely nem állta ki az idők próbáját. Vagy azért, mert illúzió volt, vagy azért, mert a kitűzött cél ugyan megfelelő volt, de az eléréséhez megválasztott eszköz már nem, s ehhez több történelmileg tévesnek bizonyult alapfeltételezés is hozzájárult. Például az, hogy a szocializmus nem árutermelő gazdaság, a szocializmusban az érdekkonfliktusok kiküszöbölhetőek, a szocializmusban nincs politikai tagoltság, vagy hogy a politika és a gazdaság egymással közvetlenül összekapcsolható. Viszonyulásunk múltunk e részéhez azonban nem jelenti azt, hogy a hajdani hit és a régi célok leértékelődtek, csupán a ta-

1 Magyar Hírlap, 1988. június 24.

pasztaatok a másként való építés mellé halmozódtak fel. A régi modellnek voltak az adott időszakban, *látszólagos vagy tényleges* előnyként megjelenő vonásai, melyek egy ideig elfedték a kezdetben már meglévő fogyatékoságokat. Mindezek az elemek jelentősen késleltették azt a felismerést, hogy átfogó modellváltásra van szükség.”

Arra a kérdésre, hogy „lehet-e múlt századi, századeleji elképzelésekkel megalapozni a szocialista társadalom mai modellváltását”, ahol is a „múlt századi” (stb.) nyilvánvalóan Marxra és Leninre utal, Andics válasza: „Nyilván nem lehet.” Óvatosságból azért hozzáteszi, hogy a saját válaszok keresése azért nem jelenti, „hogy most letérünk a szocializmusról”. Andics szerint akkor térnének le a marxizmusról, ha *nem* keresnék „egy hatékonyabb szocializmus” útjait.

De hogyan kell elképzelni az árutermelő szocialista piacgazdaságot? — kérdi az újságíró. Válasz: „Egyelőre nincs olyan hatékony szocialista piacgazdaság, amelyből tapasztalatokat meríthetnénk és amelyből egy elméleti modellt állíthatnánk fel.” S később még egyszer: „Nincs előttünk minta.” A hangütés, mint látható, gorbacsovi, de ebből az is következik, hogy a Szovjetunió még a mai állapotában sem modell többé.

A továbbiakban a politikai intézményrendszerről esik szó. Andics: „Túlságosan hozzászoktunk ahhoz, hogy egyetlen megközelítés az igazi. Márpedig egy társadalomban, ahol különböző érdekek vannak, ott a különböző megközelítések mögött egyaránt igazságtartalom húzódhat meg, hiszen fontos érdekeket fejeznek ki. Azonkívül ahhoz is nehezen edződünk hozzá, hogy a politikai párt vezető szerepe nem jelenti azt, hogy a párt nem tévedhet, hogy minden körülmények között igaza van. (...) A politikában mindig is ott van az emberi elem. Ezért tudomásul kell venni, hogy nem feltétlenül a párté az utolsó szó, s egy értelmes párbeszédben az igazság a tényleges politikai tapasztalat útján derül ki. Nem rendelkezünk tapasztalattal arról sem, hogy a párton belüli demokrácia hogyan építhető ki. Nehezen tudunk még gondolkodásunkban elszakadni a demokratikus centralizmus sztálini olvasatától, s ezért nehezen tudjuk elképzelni ennek reális fejlesztési lehetőségeit. (...) Ismeretlen terepre lépünk, ahol fennáll a veszélye a tévedésnek. Ennek ellenére nincs más politikai lehetőségünk, mint minél gyorsabban elválni a korábbi

megrögződéseinktől, mert ha ezt nem tesszük, saját magunkat fegyverezzük le. (...) Eleinte talán csodálkozni fogunk, ha a parlament leszavazná valamely kérdésben a kormányt, hogy az Országgyűlés néhány kérdésben esetleg másként dönt, mint ahogy azt a Központi Bizottság javasolta, vagy mint ahogy ezt egy-két fontosabb politikai személyiség jónak látná, de ehhez hozzá fogunk szokni. Amikor politikai konfliktusokról van szó – és nyilván ilyenek a jövőben is lesznek – ezek élessége jelentős mértékben azon múlik, hogy mennyire tudjuk megtanulni a nem az egymás elleni küzdelemre, hanem az együttműködésre irányuló társadalmi partneri szerepet, feltételezve persze, hogy rátermett vezetők kerülnek a megfelelő helyekre.”

Mint látható, a központi agit-prop osztály vezetője nagy világnézeti újításokat fontolgat, ugyanakkor azonban a politikai pluralizmust illetően még igen óvatosan fogalmaz. „Nem feltétlenül a párté az utolsó szó”, egy-egy kérdésben a népképviselő másképp is dönthet, mint amit a hatalom felsőbb szervei „javasoltak”, és így tovább. A politikai pluralizmus intézményes érvényesítéséről – vagyis arról, hogy sorozatos és országos bajokat okozó tévedéseikért a párt a maga egészében is eltávolítható – nincsen szó. Pedig a demokratikus államforma épp ezen a ponton válik el az örökletes jogokon alapuló kormányzástól.

De még ezzel együtt is az Andics rajzolta új világkép („a párt tévedhet”) nyugtalanító kérdéseket vet fel. A tévedhetetlenségről való lemondás és a társadalmi érdekmegosztottság elismerése után az egypárturalom fölöttébb bizonytalan ideológiai talapzaton áll. Elvégre is a hatalmi monopólium lenini és Lenin utáni igazolása egyrészt a „biztos ideológiai iránytű” volt, másrészt a kommunista pártnak az az állítólagos képessége, hogy a társadalom egységes érdekeit felismeri és érvényesíti. Ha azonban ilyen képesség nincs, sem a hozzátartozó ideológiai iránytű, akkor voltaképpen mire épül az egyeduralmi jogcím? Csak arra, hogy *van*, s ezért botorság volna lemondani róla?

A „modellváltás” több problémát teremt, mint amennyit megold.

K. P.

Kádár bukására

Kádár János uralma 1956 szabadságharcának eltiprásával kezdődött. Szovjet tankok hozták az ország lerombolt fővárosába, azzal a megbízással, hogy állítsa vissza a bukott rendszert. A visszaállítást bosszú követte. Sokszáz embert végeztek ki, sokezeret zártak börtönbe. Még folytak a gyilkosságok, de már újabb hadjárat indult. Ezúttal a parasztok ellen. 1959 és 1961 között elkobozták földjeiket. Egyesek szerint mindezt az oroszok akarták így, és Kádár csak engedelmeskedett. A tény azonban tény marad. Uralmát olyan szörnyűségek vezették be, amelyek Batu kánt és a tatárjárást idézték vissza.

A dúlás végeztével ajánlatot tett Kádár mindazoknak, akiket nem öltek meg, akik nem ültek börtönben és akik nem mentek el Nyugatra. Az ajánlat így szólt: ha soha többé nem szóltok bele az ország dolgaiba, és ha soha többé nem hozzátok szóba azt, ami történt, akkor a továbbiakban nem kívánjuk tőletek, hogy felvonuljatok, gyűlésekre járjatok, és ott tapsoljatok. És megengedjük nektek, hogy gondoskodjatok magatokról. A félelem légkörében az emberek nagy része elfogadta az ajánlatot, és meg is tartotta. Ezt a hallgatólagos megállapodást nevezték el később közmegegyezésnek.

A hatvanas évek közepén Kádár elfogadta, hogy gazdasági reformra van szükség. Arra azonban ügyelt, hogy valódi reform mégse legyen. Valami kis jót még ez a fél-reform is hozott, ezt a kis jót vették vissza néhány évvel később. Kádár visszavonta a fél-reformot is. Addigra már eltékozolták az ország erőforrásait. Most nyugati kölcsönöket vettek fel, és azokat pazarolták el.

A három évtizedes gazdálkodás örökségét néhány évvel ezelőtt magyar akadémikus vonta meg, így: „Menthetetlenül visszacsúszunk azon országok kategóriájába, amelyek a harmadik világban, általános elmaradottságuk miatt, legfeljebb gyarmati jellegű rab-szolgamunkával tudják magukat fenntartani.” Jólátát feltételes módba helyezte, akkor csúszik az ország a harmadik világba, ha a hanyatlást nem tudja megállítani. Kádár klikkje nem volt erre képes. Ez a feladat, a hanyatlás megállítása és visszafordítása Kádár örökösire marad.

A hetvenes években két forrásból éltek az ország lakói: külföldi kölcsönökből és a rejtett gazdaságban végzett önkiuszorázó munkából. Mára csak egy forrás maradt: az önkiuszorázás, és vele a testi és lelki egészség megromlása. Az emberek jó része azonban nem tud a rejtett gazdaságban résztvenni. A kimaradók szegénysége egyre nyomasztóbbá válik. Sikerült kettéosztani az országot. Az önkizsákmányolókra és a nyomorgókra. Ez Kádár második hagyatéka.

Az a legfontosabb, hogy megmaradjunk, mondta hajdan a nemzet költője. Szerény program, de ez sem valósul meg. Csak egy dologban vezet Magyarország Európa nemzetei között: a halálozásban. Ez a pusztulás Kádár harmadik hagyatéka.

Az iparosítás az egész időszakban a civilizáció elemi szabályainak figyelmen kívül hagyásával folyt. A vizek és a földek romlása, a levegő beszennyezése a negyedik hagyatéka.

Harminc évvel ezelőtt, 1956-ban, nem a rossz gazdálkodás ellen lázadtak fel a magyarok, hanem a nemzeti önrendelkezésért és a politikai szabadságért. A vereség és a terror szörnyű megrázkódtatásának hatására az emberek többsége nem látott más kiutat, mint a magánbaldogulást. E kiút költsége nemcsak az önkizsákmányolás, az egészség megromlása és egy nagy rész szegénysége. Hanem a polgárjogok hiánya is. Ez utóbbi Kádár uralmának ötödik és legsúlyosabb hagyatéka. (1988. május 22.)

K. I.

Grósz Károly első kormányának mérlege

Grósz Károlyt 1987. június végén választotta meg az országgyűlés kormányfőnek. Nyugati fogalmak szerint a parlamentnek felelős kormány élére került. A valóságban ő maga és kormánya a pártnak volt felelős, az ország tényleges kormánya a politikai bizottság volt, élén Kádár Jánossal. 1988. május 22-én Grószt a párt Központi Bizottsága főtítkárrá, vagyis tényleges kormányfővé választotta. Miniszterelnöki pozícióját továbbra is megtartotta, ezen a napon mégis lezárult az az időszak, amelyben Grósz a politikai bizottságnak alárendelten vezette a hivatalos magyar kormányt. Érdemes egy pillantást vetni ennek az egyéves időszaknak a mérlegére.

Kormányának 1987 nyarán kidolgozott programját szeptember 16-án terjesztette a parlament elé. E program egyik sarkalatos pontja a gazdasági szerkezet átalakítása volt. Tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy a kormány működésének egy esztendeje alatt nemcsak, hogy semmi sem történt a szerkezet átalakításának érdekében, hanem éppen ellenkezőleg, a tényleges intézkedések a gyakorlatban a régi szerkezetet erősítették. Nem ment át a tőke a veszteséges helyekről a nyereséges helyekre, hanem fordítva történt: tovább folyt a tőke áramlása a negatív, az egész országnak kárt okozó tevékenységek irányába. Az elavult gazdasági szerkezet átalakítása jobbra csak jelszó maradt, illetőleg olyan programpont, amellyel kapcsolatban jelezték, hogy megvalósítása csak a következő években várható.

A valóságos, a komolyan vehető program legfőbb célja a fizetési mérleg hiányának csökkentése volt. Ezt a programpontot nem Grósz Károly tűzte ki, nem is pénzügyminisztere és későbbi miniszterelnökhelyettese, Medgyessy Péter, hanem a kényszer. 1987 nyarán a hivatalába lépő kormányfő megtudta, hogy az ország bruttó adósságállománya az év végére eléri a 18 milliárd dollárt, vagyis a nemzeti termék 90 százalékát. Azt is megtudta, hogy az úgynevezett adósságszolgálat, vagyis a kamat és az esedékes törlesztés évi összege két és fél és három milliárd dollár között van, és ez a konvertibilis export 80 százalékát köti le. Legfőképpen pedig arról értesült — a tényleges kormány, vagyis a politikai bizottság tagjaival együtt — hogy most már nem megy tovább. Az ország évek óta azáltal tartja fenn magát, hogy a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank támogatja. Nemcsak pénzzel — pénzzel is —, hanem főképpen azzal, hogy támogatása mintegy bizonyítja az ország hitelképességét. 1987-ben e két szervezet világosan kimondta, hogy az esztelen pazarlást meg kell szüntetni. A további támogatás feltételének szabta meg a fizetési mérleg 1988. évi hiányának 500 millió dollárra való leszorítását. A legfőbb cél ezzel adva volt. Ebből adódott a második cél: a költségvetési deficit csökkentése. A költségvetési hiányt ugyanis külföldi kölcsönből fedezték. A második programpont tehát úgy szólt, hogy az 1987. évi költségvetési deficitet 30 milliárd forintra csökkentik, az 1988. évit pedig 10 milliárd forintra. (Illetőleg egy második 10 milliárdból tartalékot terveztek, azzal, hogy ezt csak az év második felében szabad felhasználni, és csak

akkor, ha különlegesen kedvezőtlen események következnek be.)

Itt meg kell jegyezni, hogy a deficit tényleges összegét, illetőleg a teljes költségvetést sohasem terjesztik a parlament elé, hanem annak csak egy részét. Az állami nagyberuházások, így például a jamburgi gázvezeték vagy a nagymarosi erőmű nem szerepel a költségvetésben, ezeket a kiadásokat ugyanis „költségvetésen kívüli alapokból” fedezik. Adva volt a harmadik cél is: a személyi jövedelemadó és az általános forgalmi adónak nevezett hozzáadott értékadó bevezetése. Eredetileg, jó néhány évvel korábban, ezeket közgazdászok javasolták, attól az utópiától vezettetve, hogy ezúton is közelítik az országot a nyugati piacgazdaságokhoz. De 1987 nyarán a kormányzat a két új adót már csak eszköznek tekintette a költségvetési bevétel fokozására.

Ezek után lássuk az eredményeket. Az 1987. évi deficitet sikerült 35 milliárd forintra csökkenteni, nem számítva az említett költségvetésen kívüli alapokat. Ezt három eszközzel érték el. Elsőnek áremelésekkel, amelyek főképpen a lakosság szegényebb részét sújtották. Másodiknak a közszolgáltatások már eleve gyenge színvonalának további rontásával. Különösen káros és fájdalmas volt az egészségügyre és az oktatásra fordított kiadások csökkentése. Király Ferenc (körzeti orvos és képviselő) a parlament 1988. júniusi ülészakán joggal állapította meg, hogy az egészségügy „utolsó tartalékait éli fel”, hogy alkatrészhány miatt alapvető életmentő gépek nem működhetnek, s az orvosok az elé a lehetetlen döntés elé kerülnek, hogy melyik koraszülöttet tegyék a lélegeztető gépekbe és melyiket hagyják sorsára. A hiány csökkentésének harmadik forrása a gyermekes családok helyzetének súlyosbítása, pontosabban a gyermekek felnevelésére fordított költségek jelentős részének elvonása volt, részben a személyi, részben pedig a forgalmi adó útján.

Előre látható volt, hogy az így elért eredmény csak ideiglenes lehet. 1988 első öt hónapjában a költségvetési hiány 30 milliárd forintra, vagyis a tervezettnél többszörösére emelkedett. A konvertibilis fizetési mérleg hiánya az év első négy hónapjában hivatalos közlés szerint 362 millió dollár volt, vagyis az év első harmadában teljesítették a tervezett hiány háromnegyed részét. Az 1987 szeptemberében meghirdetett restriktív program első éve tehát fiaskóval zárult.

A kudarc egyik oka — a kisebbik —, hogy bár a költségvetési bevételek erőteljesen emelkedtek, korántsem érték el a tervezett szintet. A személyi jövedelemadóból várt összegnek csak 30 százaléka folyt be az államkasszába. A magyarázatot keresve érdemes fellapozni a statisztikai hivatal elnökének májusvégi cikkét. Ebből megtudjuk, hogy az év első négy hónapjában a vállalati gazdasági munkaközösségeknek több mint egy harmaddal, az ipari és szolgáltató szakcsoportoknak pedig 20 százalékkal kevesebbet fizettek ki, mint az előző évben. Bekövetkezett tehát az, amire sokan figyelmeztették a kormányt és a képviselőket az adótörvény megszavazásának idején: csökkennek a teljesítmények, mégpedig súlyosan. Az említetteken kívül kisvállalkozók, kisiparosok, és minden rendű és rangú mellékereset szerzői is nagy számban szüntették be, függesztették fel vagy korlátozták termelő tevékenységüket. Ennek következtében nemcsak összegében csökkent a hazai termelés, hanem növekedett az emberek életét nehezítő és a gazdaság működését akadályozó hiány is.

A nagyobbik baj azonban nem a bevételi, hanem a kiadási oldalon jelentkezett. Folytatódott, sőt fokozódott a költségvetési pazarlás a védelmi kiadásokban, és ezeknél is sokkal nagyobb mértékben az állami nagyberuházásokban és a veszteséges vállalatok támogatásában. Ez utóbbi pazarlás a legnagyobb: a költségvetés összes kiadásának harmadát közelíti meg, és évi összege felülmúlja a 220 milliárd forintot. Összehasonlításképpen: 1987-ben 34 milliárdot költöttek az egészségügyre, 45 milliárdot oktatásra, 23 milliárdot családi pótlékra, 2 milliárdot gyermekgondozási segélyre és 4 milliárdot gyermekgondozási díjra.

A restriktív terv a fennálló politikai erőviszonyokon bukott meg. A „királyi tanács” tagjai sikerrel védték meg országpusztító érdekeltségeiket. Az öregeknek, a gyerekeknek és a betegeknek a tanácsban nem akadt védelmezője.

K. I.

A liberalizálás programjáról

A politikai bizottság a gazdaság liberalizálásának tervét terjesztette a Központi Bizottság 1988. július 13–14-i ülése elé. E liberalizálási program végrehajtása teljes szakítást jelentene az

1987 szeptembere óta alkalmazott restriktív gazdaságpolitikával. Lényeges pontjait a következőkben foglalmazzuk meg:

- az importgazdálkodás kötöttségeinek oldása;
- a valutaárfolyamok jelentős módosítása;
- az importverseny erősítése;
- az árrendszer kötöttségének feloldása;
- nagyobb mozgástér a vállalatoknak a bérekkel való szabadabb gazdálkodás révén.

E megfogalmazások pontatlanok és homályosak. Nem derül ki belőlük, hogy milyen mérvűre tervezik az importgazdálkodás kötöttségeinek oldását és ebből következőleg az importversenyt. A valutaárfolyamok jelentős módosítása nyilvánvalóan erőteljes valutaleértékelést jelent, de ennek mértékéről sem adtak felvilágosítást. Arról sem, hogy a bérekkel való szabadabb gazdálkodás valójában mennyire szabadítaná fel a béreket.

A program hátrányai közül az előterjesztés elsőnek a reálbérek csökkenését említi, anélkül azonban, hogy megjelölné ennek tervezett mértékét. A második hátrány az évi 80–100 ezer főre becsült munkanélküliség. Mivel többéves tervről van szó, ez körülbelül annyit jelent, hogy a program végrehajtása esetén öt év múlva a munkanélküliek száma 4–500 ezer lesz. A harmadik hátrány az ideinél nagyobb infláció. Az előterjesztés erről sem közöl adatot, de tudjuk, hogy 25 százalékosra tervezik. A nemzetközi tapasztalatok alapján azonban azt is tudjuk, hogy 25 százalékosra tervezett infláció sohasem áll meg ennél a mérték-nél, hanem szabályozhatatlanná válik. Ezek a súlyos hátrányok a szociálpolitika radikális reformját tennék szükségessé. Az előterjesztésben azonban erről nincs szó. Egyetlen semmitmondó utalást olvashatunk a munkanélkülieknek „a jelenleginél biztosabb alapokat nyújtó segélyezéséről”. Németh Miklós július 13-án tartott előadói beszédében a következőket mondta erről: „Olyan szociálpolitikát kell folytatni, olyan szociális védőhálót kell létrehozni, amely gondoskodni képes a hátrányos helyzetűekről, a rászorulókról”. Ez a mondat az átfogó szociálpolitikai koncepció teljes hiányát árulja el. Még nyugtalanítóbb a kiegészítő mondat, amely szerint „a szociális munkában az állami erő mellett a társadalmi szolidaritás erősítésével építeni kell a társadalmi szervezetek, a kisebb közösségek, az egyházak, az egyesületek, a vállalati kollektívák és persze a családok és az

egyének erejére és kezdeményezésére.” Beszédének egy későbbi részében kijelentette Németh, hogy „rendszerbe kell illeszteni a munkanélküli segélyt”. Ebből bizony nem tudhattuk meg, hogy milyen kritériumok alapján, milyen időtartamon át és milyen összegű munkanélküli segélyt akarnak folyósítani. Megtudtuk viszont, hogy az 1989-re megígért új nyugdíjrendszer bevezetését 1990-re halasztották.

Az előterjesztés két feltételhez kötötte a liberalizálási program bevezetését. Az első feltétel a nemzetközi pénzügyi szervezetek és a kereskedelmi bankok hitelnyújtási készsége. A második az ideai népgazdasági terv céljainak teljesülése. A két feltétel között nyilvánvaló az összefüggés: ha sikerülne elérni, hogy a konvertibilis fizetési mérleg hiánya csak 500 millió dollár legyen, akkor Magyarországnak 1988-ban két és fél milliárd dollár kölcsönt kell felvennie, hogy esedékes tartozásait kifizethesse. Ennek eddig a felét sikerült felvenni, másik fele még hátra van. Amennyiben a fizetési mérleg hiánya nagyobb lesz 500 millió dollárnál, többet kell felvenni. Még nagyobb nehézség az, hogy már az említett hiányzó kölcsön megadásának is a maximumán 500 milliós hiány a feltétele. Nem valószínű, hogy ezt a feltételt teljesíteni tudják. A legközelebbi hónapokban az lesz a fő gond, hogy a két és fél milliárd dollár hiányzó részét biztosítsák; aligha lesz arra módjuk, hogy liberalizálási terveikhez további kölcsönöket szerezzenek.

A terv radikális reformszándéka rokonszenvet válthat ki, kidolgozatlansága és tagadhatatlan amatőrizmusa viszont gyanút kelthet. Miért hinnék el külföldi szakemberek, hogy ha felszabadítják az importot, akkor az állami vállalatok egyszeriben megtanulnak gazdálkodni? Miért kockáztatnák pénzüket olyan szerkezetátalakítási terv finanszírozására, amelynek eddig egyetlen elemét sem sikerült megvalósítani? Hogyan bizhatnának olyan ország politikai stabilitásában, amelyben a halottaknak járó végtisztességet gumibotokkal és könnygázzal akarják megzavarni? Amelynek miniszterelnöke és pártfőtitkára fasisztának minősíti a gyászolókat?

Grósz és Németh Miklós jobban tenné, ha a 220 milliárdos veszteségtámogatásból 40 milliárdot lefaragna. És a gazdaság helyreállítása érdekében az egyetlen bevált forrásra támaszkodnék: a magántevékenységekre. Ha ez utóbbiak útjából elhárí-

tanák az akadályokat, néhány év alatt kibontakozhatnék egy olyan szektor, amely egyrészt kompenzálhatná az állami szektor veszteségeit, másrészt indító lökést adhatna az egész benuit gazdaságnak.

K. I.

Fordulat Magyarország nemzetiségi külpolitikájában?

Január 25-én, hétfő este, a budapesti Kossuth adón Szűrös Mátyás, az MSZMP központi bizottságának titkára a hallgatók nemzetközi témájú kérdéseire válaszolt és egyebek között ezt a kijelentést tette¹:

„Egyértelműen le kell szögeznünk, hogy a határainkon kívül élő magyar nemzetiség, főleg a Kárpát-medencében élő magyarság a magyar nemzet részét képezi. Joggal elvárhatják, hogy Magyarország minden körülmények között felelősséget érezzen érettük és kellő határozottsággal szóvá tegye hátrányos megkülönböztetésüket. Nemzetközi kapcsolatai alakításában is tekintettel legyen rájuk, érvényesítse az ő érdekeiket is.”

Ez a nyilatkozat, amely a műsor folyamán még jónéhány hasonlóan erőteljes kijelentéssel egészült ki (lásd alább), joggal keltett feltűnést. Szűrös nem magánember, hanem az országot igazgató párt egyik csúcs-vezetője, beosztása szerint afféle superkülügyminiszter, aki e szavakkal nyilvánvalóan nem saját véleményének adott hangot, hanem hivatalos párt- és (ennélfogva) kormány-álláspontnak. Ez az álláspont föltehetően nem is kerülhetett volna kifejezésre, ha előzőleg a legilletékesebb szinten nem kerül vitára és elfogadásra. Szűrös szavaiból nem derül ki, hogy illetékes szinten *mikor* határoztak így, de a szélesebb magyar nyilvánosság ilyen tartalmú állásfoglalással negyven év óta most először találkozott.

1 Az alábbiakban szereplő Szűrös-idézeteket a Magyar Nemzet 1988. január 26-i tudósításából vettük át.

Az idézett három tömör mondatban van egy elvi kijelentés, egy ténymegállapítás és két politikai fogadalom. Az elvi kijelentés az, hogy a „magyar nemzet” a határokon túl élő magyar kisebbségeket is magába foglalja. Ezt ugyan régóta sokan gondolják így, de — 1947 óta — a magyar kommunista államiság ezt nemcsak hogy nem mondotta, de még gondolatban is elutasította. A magyar kommunista vezetőrétegben uralkodó felfogás szerint a Magyar Népköztársaság csak a területileg hozzá utalt lakosságért volt felelős; a határokon túli népesség dolgaiban — magyarok és nem-magyarok felett — a szomszédos állami hatóságokat tekintette kizárólagosan illetékesnek. Szűrös Mátyás szavaiból ítélve ez a — nemzetileg közömbös — álláspont a múlté. Mostantól kezdve Magyarország, azaz a Magyar Népköztársaság, „felelősséget érez” a Kárpát-medencében élő „magyarság” minden csoportjáért, vagyis olyanokért is, akik szorosabban vett állami-területi illetékességén kívül esnek. (Ebben az értelemben a „magyarság” szó használata is új fejlemény.)

A nyilatkozat *ténymegállapítása* az, hogy Magyarország mint állam ezentúl foglalkozni kíván a magyar kisebbségek helyzetével és „hátrányos megkülönböztetésüket” ténynek tekinti. (A nyilatkozat egy másik helyén még „jogsértésekről” is szó esett!) Csak melleleg jegyezzük meg, hogy Szűrös diplomáciai óvatossága itt — akaratlanul — a visszájára fordult. Azáltal ugyanis, hogy nem akart túl sokat Romániáról beszélni, a magyar sérelmekre vonatkozó utalásai olyan általánossá váltak, hogy értelemszerűen egyaránt vonatkoztathatók a szlovákiai vagy a kárpát-ukrajnai magyarokra is, hogy csak ennél a két példánál maradjunk. Vagy ez is cél volt?

Szűrös idézett nyilatkozata két *fogadalmat* is tartalmaz. Ezek közül az egyik világos, a másik talányos. Világos az, hogy a magyar kormány ezentúl „kellő határozottsággal” — tehát föltehetőleg nyilvánosan is — szóvá akarja tenni a magyar kisebbségi sérelmeket. A magyar nemzeti közvélemény, a hazai csakúgy mint a külföldi, már évek óta ezt várja, sőt követeli, de illetékes oldalról ez ügyben csak rendreutasítást hallott, esetleg magyarázkodást arról, hogy az ilyen dolgokról való beszéd — még a halk is, hát még a nyomatékos — csak árthat. Annál örvedetesebb, hogy a Magyar Népköztársaság ezentúl síkra fog szállni a magyar kisebbségekért, szíven fogja viselni panaszai orvoslását.

De mit jelent az, hogy Magyarország e kisebbségek helyzetére „nemzetközi kapcsolatai alakításában is tekintettel” lesz, hogy az ő érdekeik érvényesítését is kötelességének fogja tekinteni? Teljes szélességében értelmezve e vállalást, ez a magyar külpolitika drámai fordulatához is vezethetne. A nemzetközi kapcsolatok „alakítása” végső soron a barátok és szövetségesek megválasztásának folyamata, továbbá annak elhatározása is, hogy a szövetségi rendszernek kire — és mi célból — kell nyomást gyakorolnia. Nem hisszük, hogy a dolgok mai állapotában itt változásra lehet számítani, és az 1988 januárja óta bekövetkezett fejlemények is erről tanúskodnak.

Az egész nyilatkozat háttére és célpontja természetesen a romániai nemzetiségi politika volt, mint ahogy ezt a rádióbeszélgetés során Szűrös maga is megmondotta. Már a hallgatók kérdései is e körül forogtak, válaszaiban pedig Szűrös Mátyás érezte, hogy szerinte is Romániával van a baj. Felpanaszolta a román oldalról jövő „alaptalan vádaskodásokat”, s azt is, hogy a nemzetiségi egyenjogúság megvalósításában „a román politika még nem kíván igazán partner lenni”. (A „még” szócska komikus betoldása pártnyelvi berögződés, csakúgy mint az alany elhomályosítása: aki nem haladási üdvtörténetben gondolkodik, az bizony bajosan látja, hogy a román „politikától”, azaz Ceaușescutól, hogy várható el még egy „még”?) Magyarország továbbra is jóviszonyra törekszik Romániával, ehhez azonban, mint Szűrös kihangsúlyozta, nem igényli „a kétoldalú kapcsolatokon kívülálló tényezők közbenjárását”. Ez bizony sajnálatos, mert hiszen a dolgok mai állása mellett Magyarországnak nincsenek ütőkártyái, ezért nagyonis szüksége van kívülálló tényezők — nagyhatalmak, nemzetközi sajtó vagy más erkölcsi fórumok — közbenjárására.

Szűrös Mátyás rádió-tájékoztatásának legfontosabb része, s egyszersmind legszenzációsabb bejelentése azonban csak ezután következett. A magasrangú pártvezetőnek egyebek között azt a kérdést is fölítették, mi a helyzete az Erdélyből átmenekülőknek, s igaz-e, hogy magyarokat dobnak vissza Romániába? Válaszában²

2 Az alább következő szövegrészben a függő beszédet is, az idézőjeleket is a *Magyar Nemzet*-ből vettük át. Csak a kiemeléseket adtuk hozzá.

Szűrös Mátyás megemlítette, hogy e bonyolult kérdéskörrel összefüggésben *jogszabályaink még nincsenek, de a politika teljes mértékben lehetővé teszi*, hogy (az érintettek) intézményes jelleggel és törvényesen Magyarországon maradhassanak. Eljárásuk — mondotta — teljesen természetes, hiszen a magyarságukban sértett emberek vagy egyáltalán a sértettek kihez is fordulhatnának máshoz, mint a Magyar Népköztársasághoz, hiszen csak egy Magyarország van a világon. Ez nem vonatkozik azokra, akik megélhetési okokból vagy illegálisan szándékoznak elhagyni országukat: kormányunk tartja magát a kétoldalú megállapodásokhoz és a nemzetközi normákhoz. Sajnálatos azonban — tette hozzá —, hogy *e fontos állásfoglalás kimunkálásáig* rosszul értelmezhető és a kérdélyeket is borzoló intézkedésekre is sor kerülhetett. „A leghatározottabban hangsúlyozom azonban, hogy senki ellen nem kívánunk hatóságilag fellépni (...), senkit sem kényszerítünk az ország elhagyására.”

Másszóval Szűrös valami újdonságot jelentett be, egy éppen „kimunkált” fontos állásfoglalást, amely *jogszabályok nélkül is lehetővé teszi*, hogy az átmenekültek Magyarországon maradhassanak, még hozzá *törvényesen*. „A politika lehetővé teszi.” Nem világos, hogy az „illegális elhagyás” kit zár ki, hiszen elvben egy szocialista alattvaló, aki nem tér vissza lakhelyére a fölöttesek által megszabott időben, mindig „illegálisban” van. Romániával kapcsolatban a „megélhetési okok” kizárása is egy csöppet furcsa: van-e olyan, akinél ez az ok *egyáltalában* nem játszik szerepet? E kérdőjelekkel azonban nem akarjuk a Szűrös nyilatkozat jelentőségét kisebbiteni, annál is kevésbé, mert az erdélyi menekültekkel szemben csakugyan megváltozott a hivatalos magatartás. (A „menekült” szót azonban még mindig nem ismeri a hivatalos szóhasználat!)

Ha jól értjük a pártszóvivő szavait, s ha a politikai intenciót törvényes intézkedések is követik — amelyek a letelepedést toleranciából tételes joggá változtatják —, akkor Magyarország rövidesen ugyanolyan befogadó országgá válik a nemzetiségi magyarok számára, mint amilyen a Német Szövetségi Köztársaság a németajkúak számára immár negyven éve. (De ott ezt alaptörvény mondja ki.) Ha ez így lesz, akkor az Erdélyből átmenekülő ma-

gyaroknak a jövőben nem kell majd tartaniok a kiutasítástól. A máshonnan jövőknek sem?

„A politika lehetővé teszi...” Talán illendő lett volna hozzátenni, hogy eddig *nem* tette lehetővé. S bár a Szűrös-nyilatkozat alaphangja személyes elkötelezettségre is utal, mégsem hallgathatjuk el azt a gyanúnkot, hogy „a politika” változását a magyar közvélemény nyomása kényszerítette ki. Ezt elismerni nem szégyen: elvégre minden politika annyit ér, amennyit a felelősségére bízott közösség kívánalmaiból meg tud érteni, fogalmazni, valósítani.

Két nagy kérdés természetesen megoldásra vár. Az egyik: hogy a mai nehéz gazdasági helyzetben hogyan fog tudni az ország munkaalkalmat teremteni a bevándorlóknak? A másik, hogy az anyaországi kapuk kitárulása nem fogja-e a romániai magyarság létszámának vészes csökkenését maga után vonni? Az erdélyi magyarság legképzettebb, legdinamikusabb rétegeinek szétszóródása már egy ideje folyamatban van, s ehhez nem is kellett magyar letelepülési törvény: elég volt a tolerancia, s a nyugati országok befogadókészsége. A ma már teljesen elviselhetetlen romániai viszonyok mellett azonban fel kell készülni egy az eddiginél is nagyobb kimenekülési hullámra. A beígért új letelepülési jogszabály csak erősítheti ezt a folyamatot. Ez az a pont, ahol az emberiesség és a nemzeti érdek (pontosabban az etnikai folytonosság szempontja) tragikus konfliktusba kerül. Jó megoldás, akárhogy forgatjuk a dolgot, nincs.

K. P.

„Veszélyérzetbe oltott beavatottság”

...A számos ok miatt elmaradt reformok reformszerű előrelépéseknek adtak helyet, (amelyek) egy országot hoztak zavarba, s lettünk állampolgári méreteken Fabius Cunctatorokká.

Az óvatoskodás, késlekedés, habozás, azaz a kunktátor-ság az eddigiekben sikeres válság-menedzseléssel és számos jobbulással párosult, s ennek két évtizedes menetében vel-leitássá szelidült mind a reform akarása, mind az ellenre-

formerek ingerültsége. A szélsőséges kizárólagosságok helyébe (...) az akaródzások sokszor csak tanácstalan pislogása került mint a közérzület fő meghatározója.

(...) Politikusaink a szokásjog erejével ható mimikri mögül alig-alig látszanak. A politizáló országlakosságnak pedig csak a peremein jelentkezik, mint a kelet-európai hivatalos politikák egyetemes kísérőjelensége, az artikulált ellenzék, amely bár nem hatástalan, önmagában nem változtatott a velleizáló politizálási stílus uralgó jellegén. Úgy véljük, ilyen még nem volt Magyarországon. Itt és ma ugyanis már nem az alattvalók zavart pislogásáról van szó, hanem a késlekedő állampolgárrá válás állapotában lévő egyének tömegének óvatos habozásáról, hogy tényleg lehet-e és jó-e az, ha politikai akaratuk támad, hiszen az egyébként rosszul működő politikai nyilvánosságunk valamiféle veszélyérzetbe oltott beavatottságot sugároz. (...)

Egy közmegegyezést és türelmet biztosító (...) politikai szerkezet (...) fundamentuma a demokrácia elveiben való egyetértés. Ilyesfélékben mi egyáltalán nem értünk egyet. Nekünk inkább csak negatív konszenzusaink vannak. Olyanok mint, hogy „nézzünk csak a térképre és fogjuk be a szájunkat”, avagy a pártelvű pluralizmus közbölcsességként megélt gyakorlati elutasítása, vagy a jogi formákba öltött s politikai intézményekkel biztosított szerződéses társadalmi kapcsolatok jogi nihilizmusból eredő lemosolygása. (...)

Régtől fogva tudjuk, hogy mindez részben tabuterhes politikai állapotunkból folyik. Többször megjelent már árnyaltan fogalmazva nyomtatásban is, hogy tessék tudomásul venni: a párt vezető szerepe és a szovjet–magyar viszony az ilyen kérdés. A tabu pedig azt jelenti, hogy erről nyíltan és tagoltan nem beszélünk. (...) A tabufenntartó deklarációkon kívül nem mondunk se jót, se rosszat, mert úgy véljük, hogy ez veszélyes, ebből csak baj származhat mind arra aki szól, mind pedig szélesebb közösségére s magára az ország egészére...

Gombár Csaba: Velleitásaink
(*Századvég*, 4–5, Budapest 1988, 6–7. old.)